

زانكۆی سه لاجه دین - ههولير
Salahaddin University-Erbil

پهيمانی کۆمه لایه تی له روانگهی رۆسۆ

پروژهی ده رچوونه

پيشكەش به به شی (فەلسەفە) کراوه، وهک به شیک له پيداويسييه کانی
به دهستهينانی پروانامهی به کالۆریۆس له زانستی (فەلسەفە)

ئاماده کراوه له لایه ن:

ئارام ئاراس

به سه ره پهرشتی:

م.ی. شیروان هادی محمد

ئەگەر مەرقەھەكان خراپ بن
ئەوا زانست بەرەو خراپتريان دەبات.

ژان ژاك پۇسۇ

ئەم توپزىنەۋىيە پېشكەشە بە :-

* بەشى فەلسەفەى زانكۆى سەلاھەدىن. سوپاس بو ھەول و ماندووبوونيان لەگەلم.

* مامۆستاكانم لە قوناغى ئامادەى و ھەروەھا بە تايبەتى لە قوناغى زانكۆ.

* دايك و باوك و خيزانەكەم كە بەردەوام لە پالپشتى مندا بوون.

* پېشكەشە بە كتيبخانەى كوردى و دەولەمەندكردنى.

* پېشكەشە بە ھەموو خوینەران و فيرخوازانى فەلسەفە و تینووانى زانست.

سوڤاس و پيژانين :-

* بۇ سەرپەرشتياري تويژينه وه كه م.ي. شيروان هادي محمد

* بۇ دايك و باوكي خوشه ويستم و خيزانه كه م.

* بۇ سەرجه م مامۆستاكانم له پيگه ياندن و پهروه ده كردنم.

* هه موو ستافي كتبخانه ي كوليزي ئاداب. بۇ هاريكار كردن و دهسته بهر كردني سەرچاوه كان.

پوختە

ئەم تويژينه وەيە باس لە پەيمانی کۆمەلايەتی لە روانگەي رۆسو دەکەين و هەول دەدەين بە خوينەرانى کوردی ئاشنا بکەين.

شيوازی پەیکەر بەندی تويژينه وە:-

ئەم تويژينه وەيە پیک هاتوو لە پيشهکی، سى بەشى سەرەکی، ئەنجام.

لە بەشى يەكەم، تەوەرەي يەكەم، باس لە دەروازەي تيوری تويژينه وەكە دەکەين و، پاشان لە تەوەرەي دووهمدا، باس لە گرینگترین چەمکەکانی تويژينه وە دەکەين. ئەم چەمکانەي کە زۆرتين چالاکیمان لەسەر دەبيت لە تیکرای تويژينه وەکەدا. لەم بەشەدا دەروازەيەك بۆ خوينەر دەکەينه وە تا خوينەر ئاشنا بييت بە پەيمانی کۆمەلايەتی لە روانگەي رۆسو.

پاشان لە بەشى دووهمدا، هەول دەدەين خوينەر ئاشنا بکەين بە کۆماری رۆسو بەستنی پەيمانی کۆمەلايەتی.. کە وەکوو دەروازەيەك وایە بۆ تەواوی تويژينه وەکەمان. لە تەوەرەي يەكەمدا، باس لە کۆماری رۆسو بەستنی پەيمانی کۆمەلايەتی دەکەين. لە تەوەرەي دووهمدا باس لە بەستنی پەيمانی کۆمەلايەتی دەکەين.

و لە بەشى سێيەمدا، هەول دەدەين خوينەر ئاشنا بکەين بە رۆسو و دۆخی سروشتی وەك بناغەي پەيمان. لەم بەشەدا بە قوولی دەچينه ناو باسەکە. — لە تەوەرەي يەكەمدا، ژان ژاک رۆسو دۆخی سروشتی. وە لە تەوەرەي دووهمدا، هەول دەدەين باسی پەيمانی کۆمەلايەتی لە روانگەي رۆسو.

ناوہرۆک

ژماره	بابهت
ج	پوخته
د	ناوہرۆک
٦	پیشہکی
٨	بەشی یەكەم :- دەروازەى تیۆرى تەوەرەى یەكەم :- گرینگترین رەھەندەكانى توێژینەوہ تەوەرەى دووہم :- گرینگترین چەمكەكانى توێژینەوہ
١٠	بەشی دووہم :- كۆمارى رۆسۆ بەستنى پەیمانى كۆمەلایەتى تەوەرەى یەكەم :- كۆمارى رۆسۆ بەستنى پەیمانى كۆمەلایەتى تەوەرەى دووہم :- بەستنى پەیمانى كۆمەلایەتى
١٩	بەشی سێیەم :- رۆسۆ و دۆخى سروشتى وەك بناغەى پەیمان تەوەرەى یەكەم :- ژان ژاك رۆسۆ دۆخى سروشتى تەوەرەى دووہم :- پەیمانى كۆمەلایەتى لە رۆانگەى رۆسۆ
٢٦	ئەنجام
٢٧	سەرچاوەكان

پيشه‌كى :-

له ده‌ستپيكردى ئىم توپژينه‌وه‌يه‌دا، ئامانج ئىه‌ويه‌ كه وردبمه‌وه له يه‌كپك له چه‌مكه بنه‌رپه‌تپيه‌كانى فەلسەفەى سياسيدا: تيورى (په‌يمانى) گريبه‌ستى كومه‌لايه‌تى ژان جاك رۇسو بخه‌ينه روو. بيروكه‌كانى رۇسو كاريگه‌رييه‌كى قوليان له‌سه‌ر شيوازي تيگه‌يشتمان له په‌يوه‌ندى نيوان تاكه‌كان و ده‌ولت هه‌بووه، زهمينه‌سازى بو بيركرده‌وهى ديموكراسى مؤديرن داناوه. به‌ره‌مه‌سه‌ره‌كپه‌كه‌ى به‌ ناوى "گريبه‌ستى كومه‌لايه‌تى" كه له سالى 1762دا بلاوكراوه‌ته‌وه، تا ئىستاش وه‌ك به‌ردى بناغەى تيورى سياسى ده‌مىنپه‌وه، كه تيروانينىكى قول له‌بارەى سروشتى كومه‌لگا و حكومت و ئازادى تاكه‌كه‌سى پيشكه‌ش ده‌كات. ژان ژاك رۇسو له سه‌رده‌مىكى هه‌لچوونى سياسى به‌رچاو و گورپانكارى كومه‌لايه‌تيدا ژياوه. رۇسو له سالى 1712 له جنيف له‌دايك بووه، به‌ چاوى خوى شاهيدى نايه‌كسانى و ناداپه‌روه‌رييه‌كانى سه‌رده‌مى خوى بووه. ئه‌زموننه‌كانى له‌گه‌ل تيروانينه‌ قول فەلسەفەيه‌كانى، واى ليكرد تيورىكى رادىكال له‌بارەى گريبه‌ستى كومه‌لايه‌تپه‌وه په‌ره‌پييدات، كه ته‌حه‌داى چه‌مكه باوه‌كانى ده‌سه‌لات و ده‌سه‌لاتى ده‌كرد.

له ناوه‌رپوكى تيورى گريبه‌ستى كومه‌لايه‌تى رۇسو‌دا ئه‌و بيروكه‌يه هه‌يه كه تاكه‌كان خۆبه‌خشانه به‌شپك له مافه سروشتپه‌كانى خويان پاده‌ستى كومه‌لگا ده‌كەن له به‌رامبه‌ر پاراستن و قازانجه‌كانى كومه‌لگەى مه‌ده‌نى. ئه‌م گريبه‌سته كومه‌لايه‌تپه‌يه، رۇسو ده‌لپت، بنه‌ماى ده‌سه‌لاتى سياسى ره‌واى پيكدەهينپت، به‌و پپه‌يه‌ ره‌نگدانه‌وهى ئيراده‌ى به‌كومه‌لى خه‌لكه. رۇسو به‌ دريژايى نووسينه‌كانى له‌گه‌ل پرسياره‌كانى ئازادى و يه‌كسانى و چاكه‌ى گشتيدا ده‌جه‌نگيت. ئه‌و پپى وايه ئازادى راسته‌قينه له غيايى ياساكاندا نادورپه‌ته‌وه، به‌لكو له سنوورداركردى خۆسه‌پينراوه‌كانى ئيراده‌ى گشتيدا ده‌بينرپت. به‌م شپه‌ويه رۇسو هه‌ولده‌دات ئوتونومى تاكه‌كه‌سى له‌گه‌ل پيداويستپه‌كانى كومه‌لگادا ئاشت بكاته‌وه، بانگه‌شه بو فورمپكى حكومت ده‌كات كه هه‌م ديموكراسى بپت و هه‌م وه‌لامده‌روه بپت بو پيداويستپه‌كانى هاوولتپانى.

پیناسه‌کردنی گرنگترین چه‌مکه‌کانی توئزینه‌وه :-

په‌یمان :

خوگري و ده‌ستبه‌ردانی خه‌لکه له مافه‌کانی نه‌ک بو که‌سیکی دیاریکراو به‌لکوو بو هه‌موو کومه‌له خه‌لکیکی په‌یمان به‌ستوو، به‌مه‌ش لای په‌یمان به‌ستوو‌ه‌کان (ویستی گشتی) گوزارشته له سه‌روه‌ری سیماکانی، چونکه ویستی گشتییه، ویستیش نه ده‌گوازریته‌وه نه لی ناوده‌بریته. به هوی ئه‌وه‌ی که (کو) که‌سیکی راسته‌قینه نییه تو که‌سیکی راسته‌قینه نییه له تواناشی نییه راسته‌قینه‌ی (یاخود چه‌ند که‌سیک) موماره‌سه‌ی ده‌سه‌لات بکات به ناوی کومه‌ل (زوبه‌ید: 2012، ال 43).

هه روها به بوچوونی (هوبز) ده‌سه‌ب‌ردار بوون ئه‌مه‌ش روو د‌هدات له و کاته‌ی که مروّف بایه‌خ به‌وه نادات، که ئه‌مه ده‌بیته‌هوی چی، یاخود سووده‌که‌ی هه‌لده‌گه‌ریته‌وه به گویزانه‌یه‌ک، یاخود وه چه‌رخانیک ئه‌مه ئه‌و کاته که مروّف سووره له‌سه‌ر گه‌رانه‌وه‌ی سووده‌که‌ی و بو که‌سیکی دیاریکراو، یاخود چه‌ند که‌سیک دیاری کراوه، ئه‌وکاته‌ی وهر چه‌رخانی مافه‌کان ئالوگور ده‌بیته ئه‌وه له و کاته پیی ده‌وتریت په‌یمان. (زوبه‌یده، : 2012 ال 31)

کومه‌لایه‌تی :

کارلیکیکه له نیوان دوو که‌س یان زیاتر، ئه‌گه‌ر هه‌ر کرده‌یه‌کی مروّی که له که‌سیکه‌وه دهرنه‌چوو‌بیته، ئه‌م کارلیکه روونادات. پشت به‌بوونی کرده‌یه‌کی تر ده‌به‌ستیت که له که‌سی دوو‌مه‌وه دهرده‌چوووه ، لی‌رده‌دا ده‌ک ریته بگوتریت تاکه‌کان الیه‌نیک دهن په‌یوه‌ندی که‌سه‌کانی کومه‌الیه‌تی تیدایه. (ئه‌له‌ه‌وال، : 2020 171). هه روها وشه‌ی (کومه‌الیه‌تی) ئاماژه‌یه بو دونیای دهوروبه‌رمان و کارلیکی مروّفه‌کان پیکه‌وه ژیان له‌گه‌ل یه‌کترین یه‌کتر مروّف به ئاژه‌لیکی کومه‌الیه‌تی ناو ده‌بریته و واته ناتوانیت به داب‌ران له‌گه‌ل که‌سانی تر‌دا بژی (کومه‌الیه‌تی) زور جار دژایه‌تی له‌گه‌ل..... هه‌رچه‌نده وشه‌ی وه‌ک Asocial یان social-Anti هه‌ن که باس له هه‌ندیک که‌س ده‌کن که خو‌یان له په‌یوه‌ندیکردن له‌گه‌ل که‌سانی دیکه به دوور ده‌گرن و یان چالکییه‌که ویران که‌ره‌کان که ئه‌گه‌ری زیان به‌خشین بو (. (ww.differece between). کومه‌لگا.

په‌یمانی کومه‌لایه‌تی :

بیرۆکه‌ی په‌یمانی کومه‌الیه‌تی الی رووسو له‌سه‌ر ئه‌و گریمانانه دروست بووه، ده‌لیت مروّف رووبه‌رووی ژیانی سروشتی و نیوه‌ند ده‌بیته‌وه به‌ته‌نها و ئه‌گه‌ر رووبه‌رووی ئه‌وانه‌وه ده‌بیته‌وه

بوونی دەخاتە ژێر ھەر ھەشەو، (جۆریک لە یەکیتی دروستبوو ھەم بەرگری لە ھەموو ھیزیکی ھاوبەش دەکات و دی دەپاریزیت، لەگەڵ ھەموو بەشداربوونیک کە لوپەل کە لوپەلەکانی، ھەر تاکیک لەگەڵ کۆیە کدا یە کدەگریت، ئەم بەالم ئەو تەنھا گۆی پرایەلی خۆی دەکات و ھەک پێشوو ئازاد دەمینیتەو). زوبەیدی، و. دیدار: 2012، 42 (پەیمانی کۆمەڵیەتی برەویکی زۆری ھەبوو لە ھزری کۆمەڵیەتی و سیاسی ئەورووپای مۆدێرن لەسەر لە سەدە یە حەق دەھەمەو ھەمەو کەچی لە خۆیدا شتیکی تازەو داھینراو نەبوو، لە فەیلەسووفان نمونە ی دیموکراتیس) لە دەورو بەری 460 – 370 پێش زایین (ئەفالتون) 347-427 پێش زایین (ئەپیکور) – 341 370 پێش زایین (ھەریەک لەوانە بە شتیوازیک قسە ی لە باوەر کردوو ڕا بردوو ی) حالەتیکی سروشتی (ھەبوو کە تاکەکان بەو شتیو یە ژیانیان کە پێیان باش بوو). (زوبەیدیە و. دیدار: 2012، 247).

سروشتی دهکات که پهره‌پیدانی به‌هره و فەزێله‌ته زگماکییه‌کانی تاک له پیشینه‌دا بیت.

سه‌ره‌رای ده‌ستکه‌وته فیکرییه‌کانی، زۆرجار بیرۆکه‌کانی رۆسو مشتومریان له‌سه‌ر بوو و دژایه‌تی هه‌ردوو ده‌سه‌لاتی ئایینی و سیاسی به‌ره‌و‌وو بووه‌وه. به‌شیکێ زۆری ژیانی له‌ ده‌ربه‌ده‌ریدا ژیاوه، به‌هۆی بۆچوونه نائۆرتۆدۆکسه‌کانییه‌وه رۆوبه‌رووی گۆشه‌گیری و رەخنه‌ بووه‌ته‌وه. به‌لام میراتی رۆسو زۆر له‌ دواى مردنی له‌ ساڵی ۱۷۷۸دا به‌رده‌وام بوو، چونکه‌ بیرۆکه‌کانی به‌رده‌وام بوون له‌ ئیلهامبه‌خشین بۆ نه‌وه‌کانی دواتر له‌ فەیلەسوف و شوێرگیڤ و چاکسازخووازانى کۆمه‌لايه‌تی. ئەم‌پرو رۆسو وه‌ک یه‌کیک له‌ که‌سایه‌تییه‌ پیشه‌نگه‌کانی سه‌رده‌می رۆشنه‌گری و پاله‌وانی ئازادی تاکه‌که‌سی و دیموکراسی و دادپه‌روه‌ری کۆمه‌لايه‌تی له‌بیر ده‌کریت.

ب - کۆماری رۆسو:

له‌ کۆماری رۆسو‌دا ته‌نها ویستی گشتی هه‌یه و له‌ سنووره‌کانی خۆی تیناپه‌رێ، ئەمه‌ش نابێ رۆب‌دات، چونکه‌ به‌دریژبوونه‌وه‌ی خاوه‌ن ده‌بیته‌وه. رۆسو له‌به‌ر ئەم هۆیه‌ دژی ده‌وله‌تی گه‌وره‌ و داگیرکه‌ره، بۆ ئەوه‌ی قه‌واره‌یه‌کی مامناوه‌ندی بۆ کۆماریک ته‌واو گونجاوه و ویستی گشتی توانای بلا‌بوونه‌وه‌ی به‌نیو ده‌روونی کۆمه‌لدا ده‌بێ. جیاوازیکردنی ده‌وله‌تان له‌لای رۆسو ده‌گه‌ریته‌وه بۆ سروشتی ویستی گشتی، که‌ ده‌شی "به‌رانبه‌ر سیتۆیاکانی خۆی راست بێ، به‌لام به‌رانبه‌ر بیگانه‌ هه‌له‌ بێ." واتا به‌رانبه‌ر ده‌وله‌تانی دیکه‌ و ئەندامه‌کانیان ته‌نها ویستیکی تایبه‌تی ده‌بێ، گه‌ر مافه‌ سروشتیه‌که‌ی هه‌رده‌م ویستی گشتی بێ و ده‌وله‌ت و ئەندامه‌ جیاکانی ئەندامی خۆیی بن." (۱۳)

کۆماری ده‌وله‌ت لای رۆسو شوێنکاتیکی تایبه‌تیدا به‌دی ده‌هێنێ. گه‌ل له‌م شوێنکاته‌دا هه‌ست به‌ پێداویستی سۆسیال‌بوون ده‌کات، به‌لام هه‌شتا "ساکاریتی سروشتی" نه‌دۆراندوه. رۆسو ئەم قوناغه‌ی ناو ده‌نی "لاویتی گه‌ل". سه‌ره‌تادانی فیزکردنی ئاقلانه (راسیۆنال) له‌م ساته‌ی دامه‌زراندنی کۆماردا جێی په‌روه‌رده‌ری "نیگه‌تیف" ده‌گریته‌وه. به‌ بر‌وای رۆسو "زۆربه‌ی گه‌لان، به‌ هه‌مان شیوه‌ی مرۆف، ته‌نها له‌ گه‌نجیتیدا توانستی فیزبوونیان هه‌یه، به‌لام نه‌شیاوه دواى پیربوونیان چاک بکریته‌وه. هه‌ر ئەوه‌نده‌ی بوون به‌ خاوه‌نی ئاکاری تایبه‌تی و پیشه‌بێر له‌ نیویاندا خۆی چه‌سپاند، ئیتر ویستی چاککردنه‌وه‌یان پڕ مه‌ترسی و بیسوود ده‌بێ. گه‌ل به‌رگه‌ی ئەو ئازارانه‌ ناگرێ، که‌ له‌ هه‌ولێ نه‌هه‌شتینیاندا له‌سه‌ر له‌شی ده‌چوزینریته‌وه. ریناکسیۆنی گه‌ل له‌ هینی نه‌خۆشه‌ ئیدیوته‌کان ده‌چێ، که‌ له‌ کاتی ر‌وانیندا له‌ پزیشک له‌رزیان لیدئ" (۳۹) (کاوه‌ جه‌لال، لا ۷۵، ۸۹).

رۆسو له‌ نووسینی (په‌یمانی کۆمه‌لايه‌تی) ده‌یه‌وێ چاره‌سه‌ری کیشه‌ی نایه‌کسانی له‌نیوان مرۆفدا بکات، له‌سه‌ر ر‌یگه‌ی ئەبه‌ستراکسیۆن و گشتیدان ده‌ر‌وات. هه‌ول ده‌دات پرنسیپه‌کانی له‌شیکێ سیاسی

بگات"، دهیهوئ به و ههلوئیسته بگات"، "گهلیک ناوی گهل وهردهگری".

پهیمانی کومه لایه تی رۆسو پیشنیاری دهکات، دهبن کوتایی به پهیمانه ساخته که ی دهوله مهندهکان بهینن. ئەمانه به پهیمانیکی کومه لایه تی خه لکانیان فریودا و لیره شه وه ئازادییه که یان لی زهوت کردن. ئەمه یه کیشه سه ره کییه که ی رۆسو، ئازادی، که ئەو وهک جه وه هری راسته قینه ی مروّف دهیبینن، به لام پهیمانی کومه لایه تی دهوله مهندهکان له تهک جه وه هری مروّفدا، که ئازادییه، ناگونجی، ئەوا بناغه ی ئەو پهیمانه ماف" نییه، به لگه ی ئەمه ش ئەوه یه، که هیچ که سیک ناتوانی به پینی ماف هه تا سه ره دهسه لاتدات بئ. (کاوه جه لال، لا ۶۹).

چه مکی رۆسو بو کومار رهنگدانه وه ی باوه ره قووله که یه به بنه ماکانی فه زیله تی مه دهنی و سهروه ری جه ماوه ری و چاکه ی گشتی. رۆسو له فه لسه فه ی سیاسیدا دیدگای خو ی بو کوماری ئایدیال وهک فورمیکی حکومه ت که له سه ره زامه ندی حوکمدراوه کان دامه زراوه و تایبه ته به خو شگوزهرانی هاوولاتیانی خو ی دهخاته روو. ناوه ندی بیروکه ی رۆسو سه باره ت به کومار، چه مکی ئیراده ی گشتییه، که نوینه رایه تی به رژه وه ندی و خواسته به کومه له کانی کومه لگا به گشتی دهکات.

له کوماری رۆسو دا دهسه لاتی سیاسی له خودی خه لکه وه سه رچاوه دهگریت، که له ریگه ی به شداریکردنی راسته وخو له پرۆسه ی دیموکراسیدا سهروه ری خو یان به کاردهینن. به پیچه وانه ی دیموکراسی نوینه رایه تی که به ره پرسیانی هه لئیردر او به ناوی دانیشتوانه وه بریار ده دن، رۆسو بانگه شه بو فورمیکی حکومه ت دهکات که هاوولاتیان دهرفه تی ئەوه یان هه بیت راسته وخو سیاست و یاسا گشتیه کان دابریژن. ئەم جه ختکرده وه له سه ره دیموکراسی راسته وخو، دلنیای ده دات له وه ی که حکومه ت به وه لامده ره وه ی ئیراده ی خه لک و لئیرسینه وه له کاره کانیدا بمینیتته وه. (ئەرسه لان به کر، ۲۰۱۵ : ۹۸)

جگه له وه ش رۆسو ده لی، کومار ده بیت له سه ره بنه ماکانی به کسانی و دادپهروه ری کومه لایه تی دابمه زریت، که هه موو هاوولاتیان به که رامه ت و ریژه وه مامه له یان له گه لدا بگریت. ئەو ره خنه له و نایه کسانی و نادادپهروه ری بانه دهگریت که فورمه کانی حکومه ته ته قلیدییه کانی وهک پاشایه تی و ئەرستوکراسی به رده وام ده بن و بانگه شه بو کومه لگه یه کی یه کسانیه خوازتر دهکات که دهسه لات به شیوه یه کی دادپهروه رانه تر له نیوان دانیشتواندا دابه ش بگریت. له کوماری رۆسو دا جیاوازییه کومه لایه تییه کان که م ده کرینه وه و تاکه کان هانده درین که چاکه ی گشتی له پیشینه ی به رژه وه ندییه ته سه که کانی خو به خشدا دابینن. (ئه حمه د غولامی، لا ۱۶)

به گشتی دیدگای رۆسو بو کومار نوینه رایه تی لادانیکی ریشه یی دهکات له نۆرمه سیاسییه باوه کانی سه رده می خو ی. رۆسو به یه که مایه تیدان به بنه ماکانی سهروه ری جه ماوه ری و فه زیله تی مه دهنی و یه کسانی کومه لایه تی، نه خشه یه کی زوره ملی پیشکesh دهکات بو فورمیکی دادپهروه رانه تر و دادپهروه رانه تر له حکومه ت که وه لامده ره وه بیت بو پیداوایستی و خواسته کانی هه موو هاوولاتیانی.

رۆسۆ لە نووسىنى "كۆنتراسۆسىيال" پەيمانى كۆمەلايەتى دا دەيەوى چارەسەرى كىشەى نايەكسانى لە نيوان مرقۇدا بكات، بەلام ليرەدا "لەسەر ريگەى ئەبستراكسيون و گشتيدان دەپرات ھەول دەدات بە پرنسپىپەكانى ھەر لە شيكى سياسى بگات."، واتا دەيەوى بەو ھەلويسستە بگات، كە بەپيەوہ "گەليك ناوى گەل وەر دەگرئ". ئەو پەيمانە كۆمەلايەتتە رۆسۆ پيشنيارى دەكات، دەيى كۆتايى بە پەيمانە ساختەكەى دەولەمەندەكان بەيئى. ئەمان بە پەيمانىكى كۆمەلايەتى خەلكانيان فريو دا و ليرەشەوہ ئازادىيەكەيان لى زەوت كردن. ئەمەيە كيشە سەرەككەيە رۆسۆ؛ ئازادى، كە ئەو ۋەك جەوھەرى راستەقىنەى مرقۇف دەبيئى، بەلام لەبەر ئەوہى دەولەمەندەكان لە تەك جەوھەرى مرقۇفا، كە ئازادىيە، ناگونجى، ئەوا بناغەى ئەو پەيمانە "ماف" نىيە، بەلگەى ئەمەيش ئەوہيە، كە ھىچ كەسنىك ناتوانى بە پيى ماف ھەتا سەر دەسەلاتدار بى. (كاوہ جەلال، لا ٦٩).

رۆسۆ لە پەيمانى كۆمەلايەتى دا ھىشتا پەيوەندى گەليكى لەگەل سونەتى تيورى پەيمانى پاراستووہ ھەر بۆيەش لەمەر عەقلانىيەتى دەولەت جياوازى گەليك لەنيوان پەيمانى كۆمەلايەتى و ئيرادەى گشتى دەبيئىت. ۋەلامى پەيمانى كۆمەلايەتى ئەوہيە كە دەولەت ميكانيزمىكە كە مرقۇف بۆ ئامانجى خۆى دروستى دەكات. ئەو پروانگەيە، كە "رۆسۆ" ھەندىكجار لە پەيمانى كۆمەلايەتى دا بۆلاى ئەو دەكىشريت ھاوجوتە لەگەل سونەتى تيورى پەيمان كە بۆ ماوہى دوو سەدە ھەيمەنەى بەسەر بيروكەى سياسى مۆديرندا ھەبووہ بەلام "رۆسۆ" لە ئيرادەى گشتيدا پاشماوہكانى بيروكەى پيشووى پەيمان بە تەواوہتى واز ليدەھيئىت و دەچىتە ناو قەلەمپروہى بيروكەى ئورگانىستى. بۆيە "رۆسۆ" لە ئيرادەى گشتيدا دەولەوت ۋەك كەسايەتتەكى دەستەجەمعى ۋەسف دەكات. كە مرقۇف لە ريگاي ئەو بۆ لاي ئازادى ھەنگاو دەنيئت. " (عومەر محەمەد ئەمين رەزا. لا ٢٧٩).

تيورى گريبەستى كۆمەلايەتى رۆسۆ، بەردىكى بناغەى فەلسەفەى سياسى خۆيەتى، مۆديليك بۆ ريكخستنى كۆمەلگا لەسەر بنەماى بنەماكانى ريككەوتنى دەستەجەمعى و سەرۋەرى جەماوہرى پيشنيار دەكات. لە پروانگەى رۆسۆوہ گريبەستى كۆمەلايەتى ريككەوتنىكى ناراستەوخۆيە لە نيوان تاكەكاندا بۆ پيکھيئانى كۆمەلگەيەك و دامەزراندنى حكومەتتىك كە خزمەت بە چاكەى گشتى بگات. ئەم گريبەستە لە رەزامەندى ھاوبەشى خەلكەوہ سەرھەلدەدات، كە بە ئارەزووى خويان ھەندىك ئازادى رادەستى خەلك دەكەن لە بەرامبەر ئەو پاراستن و سوودانەى كە كۆمەلگا دابىنى دەكات. (ئەرسەلان بەكر، ٢٠١٥ : ٩٨)

رۆسۆ گریبەستی کۆمەلایەتی خۆی وەک چارەسەرێک بۆ کیشەیی ئاشتکردنەوهی ئازادی تاک لەگەڵ پنیویستی نەزم و هاوکاری کۆمەلایەتی دەخاتە روو. ئەو دەلێت لە کاتیگدا تاکەکان لە دۆخی سروشتدا چیژ لە ئازادی رەها وەردەگرن، لەگەڵ ئەوەشدا پووبەرۆوی هەرەشەیی بەردەوامی مەملانی و نائەمنی دەبنەوه. بە چوونە ناو گریبەستی کۆمەلایەتی، تاکەکان ریکدەکەون لەسەر پابەندبوون بە کۆمەلێک یاسا و ریساکە بەکۆمەل دیاری دەکری، بەمەش پاراستنی ئاشتی و سەقامگیری لەناو کۆمەلگادا مسۆگەر دەبیت. (ئەرسەلان بەکر، ۲۰۱۵ : ۹۸)

رۆسۆ لە جیبەجیکردنی تیۆری گریبەستە کۆمەلایەتییهکەیدا جەخت لەسەر گرنگی دروستکردنی دامەزراوە و یاسایەکی دەکاتەوه کە رەنگدانەوهی ئیرادەیی جەماوەری گشتی بیت. بانگەشە بۆ فۆرمیکی حکومەت دەکات کە بە دیموکراسی راستەوخۆ تاییبەتمەند بیت، کە هاوالاتیان چالاکانە بەشداری پرۆسەیی بریاردان دەکەن و کۆنترۆلی کاروباری خویان بکەن. کۆمەلگای ئایدیالی رۆسۆ کۆمەلگایەکی کە دەسەلاتی سیاسی تیایدا لامەرکەزییە و دەسەلاتیش بە خۆی خەلکەوه دراوە نەک دەستەبژیریکی دەسەلاتدار. (حەیدەر هەمەوهند، ۲۰۲۰ : ۲۰۰)

لە کاتیگدا تیۆری گریبەستی کۆمەلایەتی رۆسۆ لە سەدهی ۱۸دا بیری لیکرایەوه، بنەماکانی لە باسە مۆدێرنەکاندا سەبارەت بە حوکمرانی و هاوالاتییوون بەردەوامن لە دەنگدانەوه. زۆریک لە کۆمەلگا دیموکراتییەکان ئەمڕۆ توخمەکانی دیدگای رۆسۆ لە باوەش دەگرن، وەک سەرۆهەری جەماوەری، حکومەتی نوینەرایەتی و پاراستنی مافەکانی تاک. بەلام بیرۆکەکانی رۆسۆ مشتومر لەسەر هاوسەنگی نیوان ئازادی تاک و بەرپرسیاریتی دەستەجەمعی و هەرۆهە پۆلی حکومەت لە پیشخستنی چاکەیی گشتی لە جیهانیکی ئالۆز و بەیەکەوه گریدراویشدا دەروژینیت. (ئندریه لالاند، ۲۰۱۱: ۷۶)

ریبازی رۆسۆ بۆ بنیاتنانی گریبەستی کۆمەلایەتی جیاوازییەکی بەرچاوی لەگەڵ فەیلەسوفە سیاسییەکانی دیکەدا هەیە. بە پێچەوانەیی بیرمەندانە وەک تۆماس هۆبس کە گریبەستی کۆمەلایەتییان وەک ئەوهی لە دۆخیکی گریمانەیی سروشتەوه سەرھەلەدات کە بە ئاژاوە و مەملانی تاییبەتمەندە، سەیریان دەکرد، رۆسۆ روانگەییەکی گەشبینانەتر بۆ سروشتی مرۆف دەخاتە روو. لە چەمکی رۆسۆدا، دۆخی سروشت مەرجی شەری هەمیشەیی نییە بەلکو دۆخیکی بیتاوانی و یەکسانی ریزەیی، کە تاکەکان بە هاوئاھەنگی لەگەڵ سروشتدا دەژین و خاوەنی بەزەیی و هاوسۆزی سروشتین بۆ یەکتەر. کەواتە گریبەستی کۆمەلایەتی لە ترس یان خۆپاراستن سەرھەلەدات بەلکو لە خواستی بەرزکردنەوهی چاکەیی گشتی و پاراستنی مافە سروشتییەکانی هەموو تاکەکانەوه

سەرھەلەدات. (حەیدەر ھەمەوھەند، ۲۰۲۰: ۲۰۱)

شێوازی بنیاتنانی گریبەستی کۆمەلایەتی ڕۆسو لەسەر بنەمای یەكسانی لە نیوان ھاوولاتیاندا دامەزراوە. بە پێچەوانەی تیۆرییە گریبەستییە تەقلیدیەکان کە جەخت لەسەر تەسلیمکردنی خۆبەخشانی مافی تاک دەکەنەو بە دەسەلاتییکی خاوەن سەرۆهری، ڕۆسو دەلیت کە گریبەستی کۆمەلایەتی دەبیت لەسەر بنەمای بەشداریکردنی یەكسانی ھەموو ھاوولاتیان لە پیکھیتانی دامەزراوە سیاسییەکان بێت. ڕۆسو لە بەرھەمە بەناوبانگەکەیدا "گریبەستی کۆمەلایەتی" ڕایدەگەییەنیت "ھەریەکیک لە ئیمە کەسایەتی خۆی و ھەموو دەسەلاتەکە دەخاتە ژێر ئاراستەیی بالایی ئیرادەیی گشتی". ئەم چەمکە لە خۆبەریۆبەری بەکۆمەل، جەخت لەسەر باوهری ڕۆسو بە سەرۆهری گەل و پێویستی دیموکراسی راستەوخۆ وەک ئامرازیک بۆ دەربرینی ئیرادەیی گشتی دەکاتەو. (کەریم مستەفا، ۲۰۲۱: ۹۱)

جگە لەوھش ڕۆسو جەخت لەسەر گرنگی دیموکراسی ڕاویژکاری دەکاتەو لە پڕۆسەیی دروستکردن و پاراستنی گریبەستی کۆمەلایەتیدا. ئەو دەلی پیکھیتانی ئیرادەیی گشتی پێویستی بە وردبیینییەکی کراوە و گشتگیر ھەییە لەنیوان ھاوولاتیاندا، کە دیدگا و بەرژوھەندییە ھەمەچەشنەکان لەبەرچاو دەگیرین و ئاشت دەکرینەو. تاکەکان لە ڕیگەیی گوتاری عەقلانی و مشتومرەو دەتوانن بگەنە ئەو بڕیارانەیی کە ڕەنگدانەوھیی چاکەیی گشتی بن و بەرژوھەندییەکانی ھەموو کۆمەلگا بەرھوپییش ببەن. جەختکردنەوھەکانی ڕۆسو لەسەر دیموکراسی ڕاویژکاری تیشک دەخاتە سەر ڕۆلی گوتاری گشتی و بەشداریکردنی مەدەنی لە دارشتنی دەرئەنجامە سیاسییەکان و پەرۆردەکردنی ھەستکردن بە بەرپرسیاریتی بەکۆمەل لەنیو ھاوولاتیاندا. (وھلید عومەر، ۲۰۱۳: ۴۴)

لە کۆتاییدا، چەمکی ڕۆسو بۆ گریبەستی کۆمەلایەتی لە تەنھا دامەزراندنی کۆمەلگەییەکی سیاسی زیاترە و پرسیارە فراوانترەکانی دادپەرۆهری کۆمەلایەتی و پابەندبوونی ئەخلاقیی لەخۆبگریت. ئەو دەلیت گریبەستی کۆمەلایەتی پەيوەندییەکی ئەخلاقیی لە نیوان ھاوولاتیاندا دروست دەکات، پابەندیان دەکات بە بەرزراگرتنی بنەماکانی ئازادی و یەكسانی و برایەتی. دیدگای ڕۆسو بۆ گریبەستی کۆمەلایەتی وەک پەیمانیکیی ئەخلاقیی جەخت لەسەر پەھەندە ئەخلاقییەکانی ژیاانی سیاسی دەکاتەو و جەخت لەسەر گرنگی ڕیزگرتنی یەكتر و یەكگرتوویی نیوان تاکەکان دەکاتەو. ڕۆسو لە ڕیگەیی گریبەستی کۆمەلایەتیوھەو ھەولەدات چوارچۆیەییەکی بۆ کۆمەلگایەکی دادپەرۆهر و ھاوسەنگ لەسەر بنەمای بنەماکانی رەزامەندی یەكتر و یەكسانی و ھاوکاری یەكتر دابمەزریینیت. (شاسوار ھەرشەمیی، ۲۰۲۲: ۸۹)

چەمكى ژان جاك پۇسۇ بۇ گرىبەستى كۆمەلايەتى نوينەرايەتى لادان لە بۇچونە تەقلىدىيەكانى پيش خوى وەك ھۆبس و لۆك دەكات. پروانگەي پۇسۇ بۇ گرىبەستى كۆمەلايەتى رەگ و ريشەي لە باوەرپوونى بە چاكەي سروشتى سروشتى مروۇف و گرنكى ئازادى تاكەو ھەيە. پۇسۇ لە بەرھەمە سەرەككەيدا بە ناوى "گرىبەستى كۆمەلايەتى" ديدگاي خوى بۇ كۆمەلگايەكى دادپەرور و يەكسانخوازانه دەخاتە پروو كە لەسەر بنەماي بنەماكانى سەرورەي جەماورەي و ئيرادەي گشتى دامەزراوہ. (حەمەسەيد حەسەن، ۲۰۲۳ : ۶۶)

بە برپواي پۇسۇ، گرىبەستى كۆمەلايەتى رىككەوتنىكە لە نيوان تاكەكاندا بۇ پىكھينانى كۆمەلگەيەكى سياسى و دامەزراندنى سيستەمىكى حكومت كە خزمەت بە چاكەي گشتى بكات (پۇسۇ، ۱۷۶۲). بە پىچەوانەي ھۆبسەو ھەك گرىبەستى كۆمەلايەتى وەك ئامرازىك بۇ دەربازبوون لە دۇخى سروشت و پاراستنى بەرژەوہندى تاكەكەسى سەير دەكرد، پۇسۇ وەك رىگەيەك بۇ پاراستنى ئازادى تاك و بەرەوپيشبردنى چاكەي گشتى دەيبينىت. (شاسوار ھەرشەمىي، ۲۰۲۲ : ۸۹)

پۇسۇ دەلەيت كە گرىبەستى كۆمەلايەتى دەبىت لەسەر بنەماي سەرورەي جەماورەي بىت، كە دەسلەلاتى سياسى لە رەزامەندى حوكمدراوہكانەو ھەچاوە دەگرىت (پۇسۇ، ۱۷۶۲). لە پروانگەي ئەو ھەو دەسلەلاتى سياسى رەوا تەنيا كاتىك سەرھەلدەدات كە تاكەكان وەك يەكسان كۆببنەو ھە بۇ دامەزراندنى حكومەتەك كە رەنگدانەو ھەي ئيرادەي دەستەجەمەي خەلك بىت. ئەم بىرۆكەيەي ئيرادەي گشتى وەك بنەماي رىنمايى بۇ تيورى سياسى پۇسۇ كاردەكات، جەخت لەسەر گرنكى برپاردانى بەكۆمەل و چاكەي گشتى دەكاتەو ھە. (جواد خەليل، ۲۰۲۱ : ۵۵)

پلانى پۇسۇ بۇ گرىبەستى كۆمەلايەتى برىتییە لە دروستكردنى كۆمەلگايەك كە لەسەر بنەماي بنەماكانى ئازادى و يەكسانى و برايەتى (پۇسۇ، ۱۷۶۲). بانگەشە بۇ دامەزراندنى كۆمارىكى ديموكراسى دەكات كە تىيدا ھاوالاتيان راستەوخو بەشدارى لە بەرپوہبردنى پىكھاتەكانياندا بكەن و ماف و دەرفەتى يەكسانيان ھەبىت. ديدگاي پۇسۇ بۇ كۆمەلگايەكى دادپەرور جەخت لەسەر گرنكى ئازادى تاك و يەكپىزى كۆمەلگا و بەدواداچوون بۇ چاكەي گشتى دەكاتەو ھە.

بەشى سېيەم / تەۋرەى يەكەم ژان ژاك پۇسۇ دۇخى سىروشتى :-

ھەر كە باسى فەلسەفەى سىروشتى بىكرىت يەكسەر ناوى پۇسۇ دىتە ناو ناوان و ھەردوولا بە يەكترى دەبەستىنەۋە، لەبەرئەۋەى يەكەم قسەى "پۇسۇ" ئەۋەىە (بگەپىنەۋە بۇ سىروشت) چۈنكە سىروشت سەرچاۋەى ھەموو ژىانە و ھەرچىيەك لە باۋەشى سىروشتدا گەۋرەبىت خىروچاكە و راستە، ھەر ئەو بىروباۋەرەشى بوو كە وايلىكرد دژى ئەو فەلسەفە و بىروباۋەرەنە بوەستى كە دەلىت سىروشتى مرۇف شەرخاۋە "پۇسۇ" لەو باۋەرەدايە كە سىروشتى مرۇف خىرخاۋە و ھەر لە كاتى لە دايكبوونەۋە ھەز بە چاكە و كىردنى كارى خىر و باش دەكات، بەلام كە دەبىت بە خىراپ و شەرخاۋە ئەۋە بەھۆى كۆمەل و دامودەزگا گەندەل و خىراپەكانىيەۋەىە كە پۇژ لە دواى پۇژ تۆۋى شەر و خىراپە لە ناخ و دەروونى مرۇفدا دەچىتن و لە پىچكەى سىروشتى و ئاسايى خۆى لاي دەدەن. (عومەر محەمەد ئەمىن رەزا، لا ۲۴۴).

چەمكى پۇسۇ سەبارەت بە دۇخى سىروشتى بە پىچەۋانەى ئالۇزىيەكانى كۆمەلگەى مۇدېرن ۋەستاۋە، ئەمەش رەنگدانەۋەى باۋەرەكەى بە چاكەى زگماكى و سادەبى سىروشتى مرۇفە. بە بىرواى پۇسۇ، لە دۇخى سىروشتدا تاكەكان ئازاد و يەكسان لەدايك دەبن، بى بارگرانى ئەو جىاكارى و نايەكسانىيە دەستكردانەى شارستانىيەت سەپىتراون. لەم بارودۇخە سەرەتاييەدا مرۇفەكان بە ھاۋناھەنگى لەگەل سىروشتدا دەژىن، بە غەرىزەكانىان بەپىۋەدەبىرېن و ھەستكردن بە بەزەبى و ھاۋسۇزى بۇ ئەۋانى دىكە پىنمايى دەكرېن. (ژان ژاك پۇسۇ، ئىمىل ۲۰۲۳ : ۷۸)

بەلام پۇسۇ ھەرۋەھا دانى بە ئاستەنگە سىروشتىيەكانى دەۋلەتى سىروشتىدا نا، بەتايىبەتى خەبات بۇ مانەۋە و ئەگەرى مەملانى لەسەر سەرچاۋە كەمەكان. لە كاتىكدا رەنگە ژىان لە دۇخى سىروشتدا بە ئازادى و يەكسانى تايىبەتمەند بىت، بەلام بە نادلىيى و نائەمنىش دىارى كراۋە. پەخنى پۇسۇ لە كۆمەلگەى مۇدېرن لەو باۋەرەۋە سەرچاۋە دەگرىت كە شارستانىيەت پاكى دەۋلەتى سىروشتى گەندەل كىردوۋە، پەبەندى دەستكرد و نايەكسانى و نادادپەرۋەرى ھىناۋەتە ئاراۋە كە جەۋھەرى راستەقىنەى مرۇفايەتى تىككەدەن. (ژان ژاك پۇسۇ، ئىمىل ۲۰۲۳ : ۷۸)

لە روانگەى پۇسۇۋە، جىھانى مۇدېرن لە ئىدىيالى دەۋلەتى سىروشتى دووركەۋتوۋەتەۋە و بوۋەتە ھۆى ۋەرىنى ئازادى تاك و پەرەسەندى نادادپەرۋەرى كۆمەلايەتى. دامودەزگاكانى شارستانىيەت، ۋەك مولك و مالى تايىبەت، حكومەت و ئايىنى پىخراۋ، بە بەردەۋامى نايەكسانى و چەۋساندەۋە، شەرمەزار دەكات. پۇسۇ دەلىت ئەم پىكھاتە كۆمەلايەتايانە لەسەر حىسابى چاكەى

گشتی خزمهت به بهر ژه وهندی که مئمتیازدار دهکن و دابه شبوونه کومه لایه تییه کان توندتر دهکنه وه و تاکه کان له سروشتی راسته قینهی خویمان نامۆ دهکن. (ئهحمده غولامی، لا ۵۵، ۵۴)

رهخنه ی رۆسو له جیهانی مۆدیرن دهنگ ده داته وه له گه ل مشتومر په کانی هاوچه رخ سه بارهت به رۆلی حکومهت و دابه شکردنی سامان و به دوا داچوون بۆ دادپهروه ری کومه لایه تی. بانگه شه کردنی ئەو بۆ گه رانه وه بۆ سادهیی و ره سه نایه تی دهوله تی سروشتی، تهحه دای ئیمه دهکات که به گریماننه کانمان سه بارهت به پیشکوهتن و شارستانیهت بچینه وه، ئەمه ش و امان لیده کات بیر له و ریگیاننه بکهینه وه که په نگه کومه لگه ی مۆدیرن له به ها بنه په تییه کانی ئازادی و یه کسانی و هاودهنگی لادابیت . (عومه ر محمه د ئەمین رهزا، لا ۲۲۶، ۲۲۷).

به پای رۆسو دۆخی سروشتی، دۆخیکی ئەخلاقی نییه، به لکو له و په ری چاکه و خراپه یه و تاک له م دۆخه به ته واوی نه یه توانیوه ببیته مروّف. تاکی ئەم سه رده مه ئیزۆله و گۆشه گیره و هیچ په یوه ندییه کی له چه شنی په یوه ندی کومه لایه تی نییه. به لام لای لیبراله کان و به تایبهت لاک، دۆخی سروشتی ئەو کاته یه که مروّف وهک رۆح به ته واوی مهعنه وی و ئیلاهییه و سروشتی ئەو خودا پیکه وه په یوه ندییان هیه. به پای ئەوان مروّفایه تی مروّف له و کاته دا له پیش هه مووی په یوه ندییه کومه لایه تییه کاند بوو، به لام به پای رۆسو مروّف ته نیا له کومه لگه و ژبانی کومه لایه تییدا ده توانی بوونی هه بی ئەخلاق ته نیا له کومه لگه به دی دیت. له کومه لگه یه ک به دی دیت به پیی هزری په یمانی کومه لایه تی رۆسو دارپژرابی نهک به پیی ئەو په یمانه به رده وام هه ژاران وهک کویله و به ردهستی دهوله مه ندان چاولیکه ری، به پای رۆسو، په یمانی کومه لایه تی وه لانانی دۆخی سروشتی و ئازادی سروشتیه بۆ گه یشتن به ریک و پیکی ئەخلاقی و کومه لایه تی نوێ. (ئهحمده غولامی، لا ۵۵، ۵۴). وه له (۱۷۴۰ - ۱۷۴۱) له شاری (لیون)، وهک په روه رده که ری کورانی (مابلی) ده هیئتیه وه، (عومه ر محمه د ئەمین رهزا، لا ۲۲۶، ۲۲۷).

رۆسو چه ندین کتیب و نووسراوه ی به ناوبانگی هیه که "دان پیا نانه کان" و "وت و ویزه کان" و "خه یاله کانی پیاویکی نیای ریبار"، نمونه یه کن له وان ه جیا له وان هه ش "پیشنووس" یان "گه لاله ی قانونی سه ره کی کورسیکا" و "نووسراوه ی حکومه تی پۆله ندی ئاماده کرد. کومیدی "نارسیس" و "نامه بۆدالامبار له باره ی شانۆ" وه (۵) و "نامه کانی کویتستان" (۶۴) به شیکی له نووسراوه کانی دیکه ی. رۆسو له پاریس کوچی دوا یی کرد. (ئهحمده غولامی، لا ۱۶)

رۆسو "ئیمیل" به گرنگترین به ره مه ی خو ی داده نی "ئیمیل" تیکه لیکه له رۆمان و دارشتنی فه لسه فییانه ی جیهانبینی نووسه ر، سیمای یۆتوپیا یه کی په روه رده یی ده گریتته خو، به گشتی بریتیه له داواکاری بۆ په روه رده ی ئازادی مندال له دۆگمی ئاین، هه ر بۆیه کاریگه رییه کی زۆر نیگه تیقی ده بی.

(كاوه جه لال، لا ۳۳).

چه مكي ژان ژاك پوسو بو دوخي سروشتي روليكی سهرهكي دهگيريت له بيري فهلسهفي خويدا، به تاييه تي له به رهه مي "گوتار له سهر سه رچاوه و بنه ماي نايه كساني له نيوان مروقه كاندا" (۱۷۵۵). پوسو روانگه يه كي دژبه يه ك له باره ي سروشتي مروقه وه ده خاته روو به به راورد له گه ل هاوچه رخنه كاني وهك توماس هويس. پوسو له بري نه وه ي مروف وهك خو په رستيكي سروشتي و به ئاره زووي ده سه لات و خو پاراستن وينا بكات، ده لیت مروف له دوخي سروشتي خويدا له بنه رهدا باش و به زه بيداره. (جواد خه ليل، ۲۰۲۱: ۵۵)

دوخي سروشتي پوسو به ساده يي و يه كساني ده ناسرپته وه. نه و پيشنياري نه وه ده كات كه پيش هاتني شارستانيه ت و دامه زراوه كومه لايه تيبه كان، مروقه كان له دوخيكي سروشتدا ده ژيا كه دوور بوون له كوت و به نده كاني پله به ندي كومه لايه تي ده ستركد و نايه كساني. له م حاله ته دا تاكه كان خو بژيو بوون و بو مانه وه پشتيان به غه ريزه سروشتييه كاني خويان ده به ست. پوسو نه م حاله ته سه ره تاييه رومانسي ده كات و وهك سه رده مي بيتاواني و هاوئا ههنگي له گه ل سروشتدا وينا ده كات. (نهرسه لان به كر، ۲۰۱۵: ۹۱)

به برواي پوسو نه وه سه ره له داني خاوه نداريتي تاييه ت و دامه زراوه كومه لايه تيبه كان و دابه شكردني كاره كه ده بيته هو ي گه نده لي سروشتي مروف و هينا نه كايه ي نايه كساني له نيوان تاكه كاندا. به تيروانيني نه و، په ره سه ندي كشتوكال و دامه زراندي مافي خاوه نداريتي خالي وه رچه رخنه يكي له ميژووي مروقا يه تي دا به ديكر، كه بووه هو ي كه له كه بووني سامان و سه ره له داني چينه كومه لايه تيبه كان. نه م گواسته نه وه يه له ده وله تي سروشتييه وه بو كومه لگه ي شارستاني نه وه يه كه پوسو به "كه وتن له نيعمه ت" ناوي ده بات. (نهرسه لان به كر، ۲۰۱۵: ۹۸)

سروشتگه رايي پوسو له دهره وه ي كايه ي كومه لگه ي مروقا يه تي دريژده بيته وه بو نه وه ي جيهاني سروشتي به گشتي بگريته وه. جه خت له سهر گرنگي ژيان به هاوئا ههنگي له گه ل سروشت ده كاته وه و پي وايه له نه جامي پيشه سازي و شارنشي ني مروف له ژينگه ي سروشتي خوي دوور كه وتووه ته وه. پوسو بانگه شه بو گه رانه وه بو شيوازيكي ژياني ساده تر ده كات، شيوازيك كه زياتر له گه ل ريمه كاني سروشتدا بگونجيت و كه متر پشت به خاوه نداريتي مادي ببه ستيت. (جواد خه ليل، ۲۰۲۱: ۵۵)

به گشتي چه مكي پوسو بو دوخي سروشتي و سروشتگه رايي له فهلسه فه كه يدا ره نگدانه وه ي باوه ره كه ي به چاكه ي سروشتي سروشتي مروف و گرنگي ژيان به هاوئا ههنگي له گه ل جيهاني سروشتدا دهرده خات. نه و ره خنه له ده ستركد ي و نايه كساني كومه لگه ي مؤديرن ده گريت، بانگه شه بو گه رانه وه بو شيوازيكي ژياني ره سه نتر ده كات كه ره گ و ريشه ي له ساده يي و يه كساني و به زه ييه وه هه يه.

رۆسۇ لە پەيمانى كۆمەلەيتىدا ئازادى بە كۆمەلگەۋە گریدەدات و تىكرپاى بە گوپراپەلى بۇ ياسايەك دەھىتتەۋە ھەلقولوى بەرژەۋەندى كۆمەلگە بىت. جگە لەۋەى "رۆسۇ" پىناسەيەكى نويمان بۇ دەۋلەت دەداتى كە تىيدا لە تىكرپاى گەل و دەسەلات پىكدىت، دەسەلاتى جىبەجىكەرى خواستى گشتىيەۋە سەرچاۋەكەى گەلە، باشتىرىن حكومت "رۆسۇ" ئەو حكومتەيە كە كەسانى لىھاتتوۋ پەشت بەرز تىيدا كاربەدەست بن، كەسانىك ھەلبىزىردراوى گەل بن جىبەجىكەرى ياسايەك بن بەرجەستەى بەرژەۋەندىيەكانى كۆمەلگە بكات. لە پەيمانى كۆمەلەيتىدا "رۆسۇ" واقىيەك دان بە مولكايەتى تايبەتدا دەنيت بە مەرجى لە ژىر سايەى چاۋدىرى گشتىدا بىت و فراوان كردن و بەكارھىتەنى زىان بە بەرژەۋەندىيەكانى كۆمەلگە نەگەيەنيت، نە بىتە قول كردنەۋەى نايەكسانى كۆمەلەيتى و ئابوورى. لەم رەۋشە و "رۆسۇ" پىيوايە نايىت جىاۋازى تاكەكان لە رۋوى توانى فىزىكى و لىھاتتويىيەۋە، رىگر بىت (عومەر مەمەد ئەمىن رەزا، لا ۲۷۰).

لە فەلسەفەى ژان جاك رۆسۇدا، گرېبەستى كۆمەلەيتى نوينەرايەتى رىككەوتنىكى بنەپەتى دەكات لە نيوان تاكەكاندا بۇ پىكھىتەنى جەستەيەكى بەكۆمەل و سىياسى. ئەم چەمكە ۋەك بەردى بناغەى تىورى سىياسى رۆسۇ كاردەكات و بنەماى دەسەلاتى سىياسى رەۋا و رىكخستى كۆمەلگا دەخاتە رۋو. بە برواى رۆسۇ، گرېبەستى كۆمەلەيتى لەۋ دانپىدانانەدا سەرھەلدەدات كە تاكەكان لە دۇخى سروشتى خۇياندا خاۋەنى ھەندىك ماف و ئازادىن بەلام لەگەل ئەۋەشدا رۋوبەپرووى نايەكسانى و ململانىي سروشتى دەبنەۋە. تاكەكان بە خۇبەخشانە گرېبەستىكى كۆمەلەيتى، رىكدەكەون كە دەستبەردارى ھەندىك لە ئازادىيە سروشتىيەكانىان بن لە بەرامبەر سوۋدەكانى ژيان لە كۆمەلگەيەكى شارستانىدا. (ھەيدەر ھەمەۋەند، ۲۰۲۰: ۱۹۸)

ناۋەندى چەمكى گرېبەستى كۆمەلەيتى رۆسۇ، چەمكى "ئىرادەى گشتى" يە. رۆسۇ دەلىت، ئىرادەى گشتى نوينەرايەتى بەرژەۋەندىيە بەكۆمەلەكان و چاكەى ھاوبەشى ھەموو كۆمەلگا دەكات، كە بەرژەۋەندى تەسكى تاكى ھاۋولاتى يان فراكسىۋنەكان تىدەپەپىنيت. بە پىچەۋانەى تەنيا دەربىرىنى بىرورپاى جەماۋەرى يان حوكمپرانى زۆرىنە، ئىرادەى گشتى رەنگدانەۋەى كۆدەنگى راستەقىنەى كۆمەلگايە و رىنمايى دارشتنى ياسا و سىياسەتەكان دەكات. رۆسۇ ئىرادەى گشتى ۋەك بناغەى كۆمەلگايەكى دادپەرۋەر و دادپەرۋەرەنە دەبىنيت، دلنىاي دەدات كە برپارە سىياسىيەكان لەگەل بەرژەۋەندى ھاوبەشى ھەموو ھاۋولاتىياندا ھاوتەرىب بن. (أندريه لالاند، ۲۰۰۱: ۷۶)

تیۆری گریبه‌ستی کۆمه‌لایه‌تی رۆسو جهخت له‌سه‌ر بنه‌مای سه‌روه‌ری جه‌ماوه‌ری ده‌کاته‌وه و جهخت له‌وه ده‌کاته‌وه که ده‌سه‌لاتی سیاسی له کۆتاییدا له‌گه‌ل خه‌لکدا نیشته‌جییه. له روانگه‌ی رۆسووه، حکومه‌ته‌کان شه‌رعیه‌تی خۆیان له په‌زنامه‌ندی حوکمدراوه‌کانه‌وه وه‌رده‌گرن، که به‌کۆمه‌ل یاسا و دامه‌زراوه‌کانی ده‌وله‌ت دیاری ده‌کن. ئەم په‌ره‌نسییه‌ی سه‌روه‌ری جه‌ماوه‌ری سنووردارکردن ده‌خاته سه‌ر ده‌سه‌لاتی حکومه‌ت و جهخت له‌سه‌ر به‌رپرسیاریتی فه‌رمانه‌واکان ده‌کاته‌وه که به‌پینی ئیراده‌ی گشتی مامه‌له‌ بکه‌ن. رۆسو هۆشدارێ ده‌دات له چ‌رپوونه‌وه‌ی ده‌سه‌لات له ده‌ستی نوخبه‌یه‌کی ده‌سه‌لاتداردا، بانگه‌شه‌ بو فۆرمه‌کانی حکومه‌ت ده‌کات که چالاکانه هاولاتیان له پرۆسه‌کانی بریاردان به‌شدار بکه‌ن. (حه‌یدەر هه‌مه‌وه‌ند، ۲۰۲۰: ۲۰۰)

جگه له‌وه‌ش تیۆری گریبه‌ستی کۆمه‌لایه‌تی رۆسو باس له په‌یوه‌ندی نیوان ئازادی تاک و خۆشگوزهرانی به‌کۆمه‌ل ده‌کات. له کاتی‌کدا تاکه‌کان رازی ده‌بن به پابه‌ندبوون به بریاره‌کانی کۆمه‌لگا وهک ئه‌وه‌ی له ریگه‌ی ئیراده‌ی گشتیه‌وه ده‌رب‌دراوه، رۆسو پ‌یداگری له‌سه‌ر ئه‌وه ده‌کات که ئەم ده‌سه‌لاته ده‌سته‌جه‌معییه نابیت پ‌یشیالی ماف و ئازادییه سه‌ره‌تاییه‌کان بکات. جهخت له‌سه‌ر گرنگی هاوسه‌نگکردنی ئۆتۆنۆمی تاکه‌که‌سی له‌گه‌ل چاکه‌ی گشتی ده‌کاته‌وه و ده‌لیت ده‌سه‌لاتی سیاسی شه‌رعی پ‌یویسته ماف و ئازادییه‌کانی هه‌موو هاولاتیان بپار‌یزیت. به‌م پ‌ییه گریبه‌ستی کۆمه‌لایه‌تی رۆسو وهک چوارچۆیه‌یه‌ک بو ئاشتکردنه‌وه‌ی گرژیه‌کانی نیوان به‌رژه‌وه‌ندی تاکه‌که‌سی و پ‌یداویسته‌یه‌کانی کۆمه‌لگا، په‌روه‌رده‌کردنی هاوسه‌نگیه‌کی هاوسه‌نگ له نیوان ئازادی و به‌رپرسیاریتیدا. (حه‌یدەر هه‌مه‌وه‌ند، ۲۰۲۰: ۲۰۱)

له فه‌لسه‌فه‌ی رۆسویدا، گریبه‌ستی کۆمه‌لایه‌تی چه‌مکی تیۆرییه که ئامانج ل‌ی ئاشتکردنه‌وه‌ی ئازادی تاک له‌گه‌ل پ‌یویستی نه‌زمی کۆمه‌لایه‌تی و سه‌قامگیرییه. رۆسو له به‌ره‌مه‌ سه‌ره‌کییه‌که‌یدا "گریبه‌ستی کۆمه‌لایه‌تی" (۱۷۶۲) دا بیروکه‌ی گریبه‌ستی کۆمه‌لایه‌تی ده‌کۆل‌یته‌وه، که ت‌ییدا گریمانە ده‌کات که ده‌سه‌لاتی سیاسی شه‌رعی له ر‌یککه‌وتن‌یکي هاوبه‌ش له نیوان تاکه‌کاندا سه‌ره‌له‌ده‌ات بو پ‌یکه‌ینانی جه‌سته‌یه‌کی به‌کۆمه‌ل و سیاسی. ئەم ر‌یککه‌وتنه به‌ بروای رۆسو له‌سه‌ر بنه‌مای ئیراده‌ی گشتی دامه‌زراوه که نوینه‌رایه‌تی به‌رژه‌وه‌ندی هاوبه‌ش و خۆشگوزهرانی کۆمه‌لگا به گشتی ده‌کات. (که‌ریم مسته‌فا، ۲۰۲۱: ۸۸)

گه‌یشتن به گریبه‌ستی کۆمه‌لایه‌تی پ‌یویستی به‌وه‌یه تاکه‌کان خۆبه‌خشانه ده‌ستبه‌رداری به‌ش‌یک له ئازادییه سروشتیه‌کانی خۆیان بن له به‌رامبه‌ر سووده‌کانی ژیان له کۆمه‌لگه‌یه‌کی مه‌ده‌نیدا. رۆسو ده‌لیت ئەم گریبه‌سته کۆمه‌لایه‌تییه به مانای ئاسایی گریبه‌ست نییه به‌کو

رېښه ووتنيكى ناراسته و خوږيه له نيوان هاوالاتياندا بو پابه نذبوون به ياسا و دامه زراوه كاني دهولته له پيناو چاكه ي گشتيدا. تاكه كان به په زامه ندى له سهر دسه لاتى ئيراده ي گشتى به شدارى ده كهن له دامه زراندى نه زميكي كومه لايه تي دادپه روه ر و دادپه روه رانه. (كه ريم مسته فا، ۲۰۲۱: ۹۱)

لاى روسو كليلى گه يشتن به گريبه ستي كومه لايه تي له دروست كردنى كومه لگه يه كى سياسيدايه كه به بنه ماكانى نازادى و يه كسانى و برايه تي به رپوه ده چيټ. ئه مه ش پيوستى به دامه زراندى دامه زراوه ي ديموكراسى هيه كه ريگه به هاوالاتيان بدات به شدارى له پرؤسه ي برياردان و دربرينى ئيراده ي دهسته جه معى خوږيان بكن. روسو بانگه شه بو ديموكراسى راسته وخو ده كات، كه هاوالاتيان درفته تي ئه وه يان هيه كه چالاكانه به شدارى راويژكارى سياسى بكن و ئه و سياسه تانه دابريژن كه كاريگه ريبان له سهر ژيانيان هيه. (وه ليد عومه ر، ۲۰۱۳: ۴۳)

جگه له وهش روسو جه خت له سهر گرنگى په روه رده و فه زيله تي مه دهنى ده كاته وه له پاراستنى گريبه ستي كومه لايه تيدا. ئه و ده لئيت هاوالاتييه كى ناگادار و راستگو له روى ئه خلاقويه وه بو پاراستنى نازادى و چاكه ي گشتى پيوسته. له ريگه ي په روه رده وه تاكه كان ده توانن هه ست به به رپرسياريتى مه دهنى په ره پيبدن و ئه و فه زيله تانه بچينن كه پيوستن بو هاوالاتييونى چالاك. (وه ليد عومه ر، ۲۰۱۳: ۴۴)

له كوتاييدا، ديدگاي روسو بو گريبه ستي كومه لايه تي، رېښه ووتنى هاوبه شى نيوان تاكه كان بو پيکه وه ژيان له كومه لگايه كى دادپه روه ر و هاوسه نگدا به دواى خوږيدا ده هينيت. گه يشتن به م گريبه سته كومه لايه تيبه پيوستى به دامه زراندى دامه زراوه ديموكراسيه كان و به ره وپيشبردنى فه زيله تي مه دهنى و پابه نذبوونى هاوالاتيان به بنه ماكانى نازادى و يه كسانى و برايه تي هيه. تاكه كان به پابه نذبوون به ئيراده ي گشتى و به شداري كردن له پرؤسه ي سياسيدا ده توانن به شدارى بكن له دروست كردنى كومه لگايه ك كه ريز له ماف و كه رامه تي هه موو ئه ندامه كاني بگريټ.

ئەنجام :-

1. چەمكى گريپەستى كۆمەلايەتى: تيۋرى گريپەستى كۆمەلايەتى پۇسۇ پيشنارى ئەو دەكات كە دەسەلاتى سىياسى شەرى لە پىككەوتنى ھاوبەشى نيوان تاكەكان بۇ پىككەپىنانى ئورگانىكى بەكۆمەلى سىياسى سەرھەلدەدات. ئەم گريپەستە بنەماي كۆمەلگايەكى دادپەرور و دادپەرورانە دادەمەزىنيت.
2. دۇخى سروشت: پۇسۇ "دۇخى سروشت" يى گريمانەي دەخاتە روو كە مروقەكان لە بنەرەتدا ئازاد و يەكسانن بەلام رووبەروروى نايەكسانى سروشتى دەبنەو. ئەو دەلئەت ھاتنى كۆمەلگا نايەكسانى دەستكرد و سنووردارکردن بۇ ئازادى تاك دەناسىنيت.
3. ئىرادەي گشتى: پۇسۇ جەخت لەسەر چەمكى "ئىرادەي گشتى" دەكاتەو، كە نوينەراییەتى بەرژەوہندیيە بەكۆمەلەكانى تەواوى كۆمەلگا دەكات. ئىرادەي گشتى جىاوازه لە ئىرادەي تاك و بەدواي چاكەي گشتىدا دەگەرپەت نەك بەرژەوہندى گروپە تايبەتەكان.
4. سەرورەي جەماورەي: لە گريپەستە كۆمەلايەتییەكەي پۇسۇدا، سەرورەي لەلاي خەلك نىشتەجىيە، كە بەكۆمەل ياسا و سىياسەتەكانى دەولەت دىارى دەكەن. ئەم پرنسپىيە سەرورەي جەماورەي دلئاي دەدات كە دەسەلاتى سىياسى لە دەستى ھاولاتياندا بمىنيتەو.
5. ديموكراسى راستەوخۇ: پۇسۇ بانگەشە بۇ فورمىك لە ديموكراسى راستەوخۇ دەكات كە ھاولاتيان چالاكانە بەشدارى لە پرۆسەكانى برىاردان بكەن. ئەو پىي وايە ئەم فورمەي حكومەت پەرە بە بەشدارىكردنى مەدەنى دەدات و پەيوەندى نيوان تاكەكان و دەولەت بەھىز دەكات.
6. ئازادى و يەكسانى: پۇسۇ پالپشتى ئايدىالەكانى ئازادى و يەكسانى دەكات و دەلئەت تاكەكان دەبى ئازاد بن لە بەدواداچوونى بەرژەوہندیيەكانى خۇيان لە ھەمان كاتدا رىز لە ماف و ئازادىيەكانى ئەوانى دىكە بگرن. ئەو سىستەمە چەوساندنەو و ئىستغلالكردنە شەرمەزار دەكات كە ئەم بنەمايانە تىكەدەن.
7. رەخنە لە ديموكراسى نوينەراییەتى: پۇسۇ رەخنە لە ديموكراسى نوينەراییەتى دەگرپەت، كە بەرپرسانى ھەلبژىردراو بەناوى خەلكەو بەرپار دەدەن، چونكە دەتوانيت ببیتە ھوى ملكەچكردنى ئىرادەي گشتى بۇ بەرژەوہندیيەكانى نوخبەي دەسەلاتدار.
8. سنوورى دەسەلات: لەگەل ئەوہى داكوكى لە دەسەلاتى بەھىزى حكومەت دەكات بۇ جىيەجىكردنى ئىرادەي گشتى، پۇسۇ ھەرورەھا دان بە پىويستى سنووردارکردنى دەسەلاتى دەولەتدا دەنيت بۇ رىگرىكردن لە ستەمكارى و پاراستنى مافەكانى تاك.
9. گريپەستى كۆمەلايەتى وەك ئەركى ئەخلاقى: پۇسۇ دەلئەت تاكەكان لە رووى ئەخلاقىيەوہ پابەندن بە پابەندبوون بە مەرچەكانى گريپەستى كۆمەلايەتى.

لیستی سه‌رچاوه‌گان :-

به‌شی یه‌که‌م:

1. - ئه‌لفه‌وال، سه‌الح مسته‌فات و. توانا فه‌ریده‌ن حسین، (2020)، سیمبولوکانی هزری کومه‌ لئاسی هاوچه‌ رخ، چ، 2 چاپخانه‌ ی میخه‌ ک.
2. - زوبه‌یده، سامی . و . دیدار ئه‌ بوزید، (2012)، ره‌ وش‌ی کومه‌ لگای مه‌ ده‌نی له‌ کوردستان و عیراقد، چ، 1 چاپخانه‌ ی هیقی - هه‌ ولیتر.
3. Rousseau, Jean-Jacques. The Social Contract. Chicago: University of Chicago Press, 1762.
4. Rawls, John. A Theory of Justice. Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, 1971.

به‌شی دووهم:

5. جواد خلیل، ۲۰۲۱ - پۆسو له‌ ده‌لاقه‌یه‌کی تره‌وه‌، گوڤاری ژنه‌فتن، سلیمانی
6. ئه‌رده‌لان عه‌بدو‌للا، ۲۰۱۵- جان جاک پۆسو، ئه‌و پیاوه‌ی جیهانی فیری مافی مرۆڤ و ئازادی کرد.
7. محمد اردلان احمد، ۲۰۲۳ - پۆسو و چه‌مکی ئازادی-چاپخانه‌ی ده‌ستگای زاری کرمانجی، سلیمانی
8. پۆسو و هۆبز، ۲۰۱۵ - ئه‌وکاته‌ی دوو دژ له‌سه‌ر داها‌تووی مرۆڤ هاو‌را ده‌بن، ئه‌رسه‌لان به‌کر، چاپخانه‌ی پۆژه‌ه‌لات، هه‌ولێر.
9. هه‌مه‌سه‌عید هه‌سه‌ن، 11 کانون/1 ديسمبر 2023 - پێگای کوردستان - سلیمانی
10. ئیتمیل، ژان ژاک پۆسو، ۲۰۲۳، وه‌رگێرانی ره‌سو‌ل بايز مه‌حموود، چاپخانه‌ی پۆژه‌ه‌لات هه‌ولێر. چاپی یه‌که‌م.
11. Rousseau, RR. [1895] 1924. "Preface." Pp. 37-40 in The Contracts (2nd ed.), translated by H. L. Mencken (1918). New York: Alfred A. Knopf
12. تیزی سیاسی ژان ژاک پۆسو. و: وه‌لید عومه‌ر، ۲۰۱۳ چاپخانه‌ و په‌خش‌ی رینما، سلیمانی، چاپی یه‌که‌م.

به‌شی سێیه‌م:

13. که‌مال فه‌ره‌ج، ۲۰۱۹- فه‌ره‌ه‌نگی فه‌لسه‌فی سویدی ئینگلیزی کوردی، - ده‌زگای پۆشنیبری جه‌مال عیرفان: سلیمانی، چاپی یه‌که‌م.
14. که‌ریم مسته‌فا، ۲۰۲۱ - لیکسیکونی هیزر و فه‌لسه‌فه‌، - ناوه‌ندی پۆشنیبری ره‌هه‌ند، سلیمانی، چاپی یه‌که‌م.
15. حه‌یدەر هه‌مه‌وه‌ند، ۲۰۲۰ - فه‌ره‌ه‌نگی فه‌لسه‌فه‌، - ناوه‌ندی سه‌را، سلیمانی، چاپی یه‌که‌م.
16. شاسوار هه‌رشه‌می، ۲۰۲۲ فه‌ره‌ه‌نگی ئیتمۆلوژی کوردی، ده‌زگای پۆشنیبری جه‌مال عیرفان، سلیمانی، چاپی یه‌که‌م.
17. أندریه لالاند، ۲۰۰۱، تعریب: خلیل أحمد خلیل - موسوعة لالاند الفلسفية، - منشورات عویدات، الطبعة الثانية.

زانكۆی سه‌لاحه‌دین – ههولیر
Salahaddin University-Erbil

The social contract in Rousseau's view

Research Project

Submitted to the department of (Philosophy) in partial
fulfillment of the requirements for the degree of B.A
or BSc. in (Philosophy)

By :-
Aram Aras

Supervised by :-
M.r: Sherwan Hadi

2024